

דרישות

פרשת פינחס, תשע"ח, מספר 1276

"איש אֶשֶׁר רוּחַ בּוֹ": הסובלנות כערך חברתי

אלישי בן יצחק

זולת זה נוהג בדרך החורגת מהמקובל; סובלנות משמעותה נכונות לפשרה; פשרה בין הפרט לכלל; פשרה בין הפרט לפרט. זו פשרה שאין בה ויתור על עקרונות, אך יש בה ויתור על השימוש בכל אמצעים להגשמת המטרות.⁵

אלא שלצד האידיאל הנשגב של כבוד הדדי והכרה בעליונותו הערכית, ההווי, השיח החברתי, והמציאות היומיומית מלמדים על פער תהומי בין הרצוי למצוי, עד שהמתבונן מהצד יכול לסבור בטעות, שעקרון הסובלנות נמנה על הכללים של "הלכה ואין מורין כן". שכן אחת הבעיות הרווחות בחיינו היא אי היכולת לקבל את דעתו של האחר, ולעיתים התחושה היא, שהאמת מונחת בצד אחד של המתרס, והאחר טועה.

התורה, שדרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, עוסקת רבות בערכי הסובלנות, והם פזורים במרחבי מקורות ההלכה היהודית, המשפט העברי וההגות לדורותיה.⁶ כאן המקום לציין, כי גם לסובלנות יש גבולות,⁷ אך לצורכי רשימתנו כאן נעסוק בעיקרון ולא בגבולותיו.⁸

הסיפור התלמודי על ר' מאיר, ששכניו הבריונים ציערו אותו, מוכר לנוכח הצער הרב שהסבו לו אותם בריונים, התפלל ר' מאיר שימותו, ובכך סבר הוא, שייפטר מהצער. אולם ברוריה אשתו ביקשה ממנו שישנה את התפילה; שלא יבקש שימותו, אלא יבקש שישובו בתשובה ויתקנו את דרכיהם.⁹

ביסוד המחלוקת של ר' מאיר וברוריה אשתו עומד היחס לאחר, האחר ששונה ממני בדעותיו, שאני חולק עליו, שתהום פעורה בינינו. לדעת ר' מאיר הפתרון הוא חיסול התופעה ומחיקתה. לשיטתו, כפי שזו משתקפת בסיפור, אין מקום לאנשים בעלי דעות שונות. מנגד, אשתו בחוכמתה

ב"וועדת האיתור" למנהיג עם ישראל, שיירש את משה, מפורטים תנאי הסף שיש לאתר במנהיג, עפ"י דרישת משה. אחת הדרישות היא שיהא "איש אֶשֶׁר רוּחַ בּוֹ" (במ' כז:יח). בביאור תכונה זו המדרש מנתב אותה אל מידת הסובלנות. הטעם לדרישה זו נעוץ בריבוי הדעות הקיימות בחברה. בלשון המדרש:¹

כשם שאין פרצופותיהן דומין זה לזה כך אין דעתן שוין זה לזה אלא כל אחד ואחד יש לו דעה בפני עצמו... "לְעִשׂוֹת לְרוּחַ מְשַׁקֵּל" (איוב כח:כה) – לרוחות של כל בריה ובריה. תדע לך שהוא כן, שכן משה מבקש מן הקדוש ברוך הוא בשעת מיתתו. אמר לפניו: רבש"ע, גלוי וידוע לפניך דעתן של כל אחד ואחד ואין דעתן של בניך דומין זה לזה, וכשאני מסתלק מהן בבקשה ממך מנה עליהם מנהיג שיהא סובלם לאחד ואחד לפי דעתו.

השופט מנחם אלון כתב על כך:

זו תורת המנהיגות והשלטון במורשת ישראל – שיהיו סובלים כל אחד ואחד, כל קבוצה וקבוצה, לפי דעתם ולפי השקפת עולמם.² "הסובלנות מקור חיים היא".³ עקרון הסובלנות כמושכל יסוד לקיומה של חברה אנושית מופיע במקורות היהדות בתחומים רבים,⁴ וניתן להגדירה באופנים שונים. לצורכי רשימה זו –

סובלנות משמעותה כיבוד התחושות האישיות של כל פרט ופרט; סובלנות משמעותה התחשבות בדעותיו וברגשותיו של כל אדם באשר הוא אדם; סובלנות משמעותה ניסיון להבין את הזולת, גם אם

* עו"ד אלישי בן יצחק הינו מרצה במרכז האקדמי שערי מדע ומשפט, ובעלים של משרד עורכי דין. יהיו דברינו כאן לזכרה המבורך של הילדה תהילה בת מיכל ז"ל.

¹ במדבר רבה (וילנא) פרשת פינחס פרשה כא; וראו גם במדרש תנחומא (בובר) פרשת פנחס, א

² השופט אלון, ע"ב 84/2 ניימן נ' י"ר ועדת הבחירות לכנסת ה-11, פ"ד לט(2) 225, עמ' 296.

³ הרא"ה קוק, אגרות הרא"ה, אגרת תתעא.

⁴ על הסובלנות ביהדות ראו: אביעזר רביצקי, "שאלת הסובלנות במסורת היהודית: בין פלורליזם לפטרנליזם", בין סמכות לאוטונומיה במסורת ישראל (עורכים זאב ספראי ואבי שגיאה), 1997, עמ' 396-420. לדיון בסוגי הסובלנות ראו: יוסי נחושתן, "עקרון הסובלנות", עיוני משפט לד (תשע"א), עמ' 5; וראו גם: ירמיהו יובל, "סובלנות כחסד וכזכות", עיון מה, עמ' 482.

⁵ אהרן ברק, "על הערך בדבר סובלנות", מבחר כתבים, חלק ג – עקרונות חוקתיים, 2017, עמ' 169.

על נחיצות הסובלנות בדמוקרטיה ראו: קארל מאנהיים, דרכה של דמוקרטיה, תשי"ח, עמ' 177.

⁶ על ההבחנה שבין פלורליזם לסובלנות ראו: אבי שגיאה, אלו ואלו – משמעותו של השיח ההלכתי, 1996, עמ' 190-197.

⁷ אביעד הכהן, "נתגלתה חומרה חדשה!", אקדמות כז, עמ' 127, 131.

⁸ ראו למשל: הרא"ה קוק, אגרות הרא"ה כרך ג, איגרת תתעא; הרא"ה קוק, עין איה, ברכות פרק רביעי, פסקה ד.

⁹ ברכות י ע"א.

הדעות²⁰. מדבריו עולה, כי שלמות הדעה בעניין מסוים תלויה בכל האנשים שחיים באותה חברה, ואם כנסת ישראל מונה ששים ריבוא של אנשים, הרי שלכל אדם יש חלק בתזה הכוללת, בפסיפס המחשבתי והסדור על אותו העניין. יש חשיבות גם לדעות של ההמון וגם לשיחות של אלו שמבינים פחות. הרב קוק, שעסק רבות בסובלנות,²¹ מביאר גישה זו ומלמדנו:

(ש) בכל יצירה שבעולם, אפילו יצירה אנושית פשוטה, מתגלים המון מחשבות ורגשות הרבה יותר מהגלוי. יש למלא אוצר של הרחבת דעת ורגש מכל מאמר פשוט, גם משיחות המוניות, כשם שאין שום בריה בעולם שלא יהיו צפונים בה כוחות נסתרים.²²

יש לתהות, האם בכלל יש מקום לשמוע דעות אחרות, פסולות ואולי נדחות? המשנה בעדויות עוסקת בשאלה, מה טעם יש להזכיר את עמדת המיעוט, במקום שההלכה נפסקה על ידי גישת הרוב, או הוכרעה בהתאם לכללי הלכה אחרים. שאלה זו נשאלת במשנה בקשר לעמדת בית שמאי. תשובת המשנה לקוחה מהתחום הערכי: "ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו, שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם."²³ הרמב"ם מסביר:

שלא יהא אדם עומד על דברו, שלא יתעקש על קיום סברתו ויסמוך עליה ויעשה על פיה ושלא יקשה בעיניו לעשות הפך דעתו, שהרי אבות העולם והם שמאי והלל נדחו דבריהם ולא עמדו חכמים על דבריהם כמו שקדם.²⁴

גישה זו ממשיכה גם בחיבורו של ר' ישראל ליפשיץ על המשנה: "שלא יהא אדם עומד על דבריו... שהוא חסרון גדול בנפש האדם ומניעה גדולה מלבוא אל האמת."²⁵

דומה בעיניי שאין לך דוגמה מובהקת לקבלת האחר, השונה ממך, זה שדעותיו קוטביות לעמדותיך, מהציווי בתורה: "כִּי תִרְאֶה חֲמוֹר שֶׁנֶּאֱדָר רִבֵּץ תַּחַת מְשָׁאוֹ וְחִדְלָתָּ מֵעֲזֹב לוֹ עֲזֹב תִּעְזָב עִמּוֹ" (שמ' כג:ה). ביסוד המצווה, על פי הפשט, מונחת האמירה, שגם שונאך אדם הוא. תהא עומקה של התהום הפעורה בינכם עמוקה ככל שתהיה, עדיין אתה מחויב לעמוד לצידו ולסייע לו; עדיין "אחיך הוא", ולא תוכל להתעלם ממנו. היטיב לבטא זאת התרגום המיוחס ליונתן לפסוק זה: "עזוב תעזוב באותה השעה את השנאה שבליבך."²⁶

מנסה להציג זווית אחרת, ולפיה הפתרון של בעיה מעין זו אינו יכול להסתיים בבקשה למותם של אלו, אלא בבקשה הפוכה: בקש עליהם רחמים כדי שישבו למוטב.¹⁰

מתוך התלמוד איננו יודעים באיזה שלב של חייו התרחש הסיפור הזה, אך ניתן לשער שדבריה של ברוריה אשתו השפיעו עליו.¹¹ דמותו של ר' מאיר, כפי שזו משתקפת ממקורות אחרים, היא דמות שיודעת להכיל דעות אחרות, גם אם אלו מנוגדות לדעתו, ויש בדמותו ללמדנו מהי סובלנות. כך למשל: ר' מאיר מקפיד לקום בפני זקן עם הארץ;¹² ר' מאיר מנהל שיח,¹³ ואף מגיע לנחם את אבנימוס הגרדי, שהיה חכם גדול¹⁴ ופילוסוף, שמעמדו הושווה לבלעם;¹⁵ ר' מאיר נותר נאמן לרבו אלישע בן אבויה, שיצא לתרבות רעה וכוונה "אחר". רק אדם בעל סובלנות כה גדולה כר' מאיר, שמלמדנו "רימון מצא תוכו אכל קליפתו זרק",¹⁶ מסוגל לראות ב"אחר" את הפנימיות ולא רק את הקליפה; ר' מאיר הוא זה המבקש להיזהר בדעת המיעוט, ולמרות העיקרון "אחרי רבים להטות", יש מצבים, לשיטתו, שבהם לעמדת המיעוט חשיבות מכרעת ו"חיישינן למיעוטא".¹⁷ תפיסתו זו של ר' מאיר מושתתת על עקרון-העל שהנחה את חייו, ואשר מובא במסכת אבות בניסוח: "הוי שפל רוח בפני כל אדם".¹⁸ הרמב"ם עומד על דברי ר' מאיר ומבארם:

שלא תהיה שפל רוח בפני הגדולים בלבד אלא בפני כל אדם. תשב עם איזה אדם שתשב - תהיה שיחתך עמו וחברותך אתו כאילו מעלתו יותר גדולה ממך.¹⁹ המהרש"א אומר בפירושו לברכת חכם הרזים: "יש בהן ששים ריבוא דעות מחולקין, והיא כלל

¹⁰ לבירור המחלוקת שבין ר' מאיר לברוריה, ראו: הרא"ה קוק, עין א"ה, מסכת ברכות - חלק א, פסקה קכג.

¹¹ סיפור דומה אנו מוצאים בתקופת האמוראים, בסיפור על ר' זירא והבריונים שהיה מבקש על הבריונים רחמים, ופטירתו גרמה לדאגה אצלם: מי יבקש עתה עבורם? ראו סנהדרין לז ע"ב.

¹² ירושלמי (וילנא) ביכורים פ"ג ה"ג: "רבי מאיר חמי אפילו סב עם הארץ ומיקם ליה מן קמו".

¹³ חגיגה טו ע"ב.

¹⁴ בראשית רבה, פרשה סה, סימן כ; ושמות רבה פרשה יג.

¹⁵ איכה רבתי, פתיחה ב: "לא עמדו פילוסופין לאומות העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי".

¹⁶ חגיגה טו ע"ב. התלמוד שם מביא עוד שני דימויים שבאמצעותם מתמודדים עם ההיתר של רבי מאיר ללמוד תורה מפיו של "אחר": משל התמר - רבי מאיר אכל תמר וזרק את גרעינו החוצה, ומשל האגוז - שקליפת האגוז יכולה להתלכלך בטיט ובצואה, אך לא יהיה בכך כדי לפגוע בטעמו של הפרי שבתוכו.

¹⁷ בעניין "חיישינן למיעוטא" ראו: תשובת הר"ד, תשובה יב.

¹⁸ משנה אבות ד, י.

¹⁹ רמב"ם פירוש המשנה, אבות שם, בתרגום הרב קאפח. וראו גם פירושו של המאירי.

²⁰ מהרש"א חידושי אגדות, ברכות נח, א דב"ה "חכם הרזים".

²¹ ראו למשל: צבי ירון, משנתו של הרב קוק, תשנ"ג, עמ' 323-371.

²² הרא"ה קוק, שמונה קבצים, קובץ א, פסקה תתסא; ראו גם הרב אליהו דסלר, מכתב מאלהו כרך ג, עמ' 220.

²³ משנה עדויות א, ד.

²⁴ רמב"ם עדויות, שם, בתרגום הרב קאפח.

²⁵ תפארת ישראל - יכין, עדויות, שם.

²⁶ "מִשְׁבּוּק תִּשְׁבּוּק בְּהִיא שְׁעָתָא יֵת סָנָא דְּבִלְבָּךְ".

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

הדף השבועי יוצא לאור
על ידי הפקולטה למדעי היהדות ולשכת רב הקמפוס
בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
יש לשמור על קדושת העלון